
Janko Prunk

Idejnopolitični nazor Edvarda Kardelja v okviru evropskega socializma

Za časa svojega življenja in še desetletje po njem, do propada socialističnega sistema je Edvard Kardelj (1910-1979) v svoji samopredstavi, pa tudi v ocenah zgodovinarjev in politologov veljal za revolucionarja komunista. Ker pa je bil znan le en sam izvajani komunizem - leninistično boljševiški, je *ipso facto* Kardelj veljal za leninista, kar se je zdelo vsem komunistom po Evropi največja odlika. Ko danes nekateri socialistično revolucijo, izvedeno v narodnoosvobodilnem boju, zanikajo, zanikajo s tem tudi revolucionarno držo Edvarda Kardelja. Ničesar nočejo vedeti o njegovi leninistični usmeritvi, medtem ko je zanje oznaka boljševik zmerljivka in žalitev za komuniste in E. Kardelja. Vsaka kritična in objektivna analiza in ocena zgodovinarja ali politologa pa lahko da precej jasno oceno o Kardeljevi idejno politični usmeritvi. Na voljo je zelo veliko virov vsake vrste, zelo veliko je primarnih in za razjasnitev tega vprašanja prav prvovrstnih.

Edvard Kardelj se je že v prvem svojem pomembnejšem publicističnem delu *Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje* (1933), ki ga je kot kritiko Vidmarjeve knjižice *Kulturni problem slovenstva* objavil v obsežnih nadaljevanjih v komunistični reviji *Književnost*, pokazal kot izrazito teoretično podkovan in ideološko jasno opredeljen komunist. Že s to prvo razpravo si je zaslužil sloves vodilnega slovenskega komunističnega ideologa po letu 1932, ki se ga je držal do njegove smrti. Že tu je pokazal, da trdno verjame v revolucionarno marksistično-leninistično ideologijo, v njeno pojmovanje in razlago zgodovine, v zakonitost družbenega razvoja, ki ga ta ideologija zagovarja, to je v nezmotljivi socialno-ekonomski determinizem vseh bistvenih družbenih in zgodovinskih pojavov, tudi naroda.

Že v tej svoji prvi razpravi je pokazal svojevrstno odliko, ki jo je izkazoval v publicističnem delu vse življenje. Izredno dobro je obvladal dialektiko in njeno metodo v analiziranju in pojasnjevanju družbeno-političnih pojavov. Zato je njegova publicistika vedno vzbujala vtis velike poglobljenosti, prožnosti in kljub zavezanosti splošnim marksistično revolucionarnim načelom prilagojenost slovenskim in jugoslovanskim problemom, ki jih je obravnavala. To gibčnost in prilagojenost obstoječi domači stvarnosti so mnogi Kardeljevi občudovalci razglašali kot vrlino produktivnega revolucionarnega marksizma-leninizma.

Nekateri povsem pravilno trdijo, da je šele Kardelj s svojimi spisi od leta 1932 dejansko v Sloveniji uveljavil metodo historičnega materializma.

V svoji razpravi je Kardelj narod definiral zelo raztegljivo z nekaj bistvenimi elementi, kot: "*Narod je zgodovinsko nastala edinica jezika, teritorija, ekonomske povezanosti in kulture. Za njegovo označbo je vselej nujna eksistenca vseh štirih znakov.*"¹

Ta definicija je zelo sproščena in verjetno najbolj primerno opredeljuje zgodovinsko entiteto, ki jo imenujemo narod. Kardelj je to svojo prvo definicijo naroda v poznejših delih malo spremenil, dopolnil in jo bolj približal leninistični.

¹ *Književnost*, I, 1933, str. 79.

Ukvarjanje z narodnim vprašanjem je bilo za Kardelja ena izmed njegovih preokupacij vse življenje, pri kateri je razmišljal in pisal o teoretičnih posplošitvah, kakor tudi o analizi konkretne stvarnosti razvoja nekega naroda (*Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*).

Leta 1933 je Kardelj napisal tudi več analitičnih člankov o raznih družbeno-političnih in idejnih pojavih, ki dobro odražajo njegovo revolucionarno marksistično stališče.

Spomladi 1933 je napisal članek *Železna peta*, ki je bil posvečen analizi fašizma in nacionalsocializma. V njem popolnoma povzema tedaj veljavno komunistično oceno fašizma in sovražno stališče do socialne demokracije.

"Meščanska demokracija je bila le lupina, oblika meščanske družbe v nekem stadiju nje ekonomsko-socialnega razvoja. Danes zamenjuje lupino druga: fašizem. Očividno torej ta forma bolje odgovarja vladajočemu razredu meščanske družbe na tej novi stopnji nje razvoja. Tisti, ki gledajo v fašizmu slučajno zablodo človeške zgodovine, so očitno izgubili kompas in orientacijo v današnji družbi. Če slišimo npr. socialdemokrate govoriti o fašizmu, kot o nečem kar ne izhaja iz družbenega položaja, marveč je na neki nerazumljiv način od zunaj prišlo v družbo, potem moramo o njih reči, da so popolnoma zapustili tla materialističnega zgodovinskega naziranja, po katerem so vsa pomembna (-za nepomembne nam ne gre-) politična dejstva razložljiva iz ekonomsko-socialne strukture (ustroja) družbe. Zapustiti tla materialističnega zgodovinskega naziranja pa pomeni izgubiti zgodovinsko, družbeno, politično orientacijo, postati slep. In s slepoto je bila udarjena nemška meščanska demokracija, katere steber je v glavnem tvorila socialdemokracija, še včeraj služkinja v Nemčiji vladajočega razreda..."²

In malo naprej v članku še tale zanimivo formulirana obsodba socialdemokratskih predstav: *"Poseben nauk pa uči nemški politični razvoj socialdemokratske vernike meščanske demokracije, ki so le-to proglasili za tisto obliko, v kateri je meščanska družba, plutokracija že tako rekoč "ukročena", da se v njej nahaja v neizbežni defenzivi, češ da demokracija pomeni diskusijo (tako je definiral Masaryk) in da more biti rezultat te diskusije le eden, namreč postopno ukinjanje meščanske družbe, plutokracije in postopno vraščanje v socialistično družbo."³* Takšni pogledi in iz njih izhajajoča politika ostre konfrontacije komunistov s socialdemokrati je slabila delavsko gibanje in moč sil, ki so se zavzemale za socializem in demokracijo.

Naslednje leto je še nekajkrat s takega ozkega razredno revolucionarnega, nekako šablonskega stališča ocenjeval fašizem, demokracijo in antifašizem. V članku *Metode antifašistične borbe* je zapisal zelo vprašljivo oceno: *"Če bi bil proletarijat dovolj močan, bi zaustavil prehod iz demokracije v fašizem, toda ne v svrhu, da bi branil meščansko demokracijo! Od fašizma ni več vrnitve v demokracijo, odtod je pot samo naprej - v proletarsko bodočnost... Ali je torej fašizem nasprotje demokracije? Ne - to sta le dve zaporedni politični obliki vlade buržoazije, pri čemer je druga izzvana od poostrenega razrednega boja in drugih*

² Književnost, I, 1933, str. 150.

³ Književnost, I, 1933, str. 158.

razdiralnih sil v kapitalističnem sistemu. O diametralnem nasprotju med "demokracijo" in fašizmom ne more biti niti govora."⁴

Takšne predstave o meščanski demokraciji, ki da je le prikrita oblika meščanske diktature, je tedaj imela Kominterna in z njo vred slovenski komunisti. Zanje je bila edina prava demokracija delavska oziroma proletarska, o čemer so govorili na svojih sestankih in pisali v svojem ilegalnem tisku.⁵

Isto leto je napisal tudi obsežno kritiko socioekonomskega dela Za nov družabni red katoliškega sociologa in ekonomista Andreja Gosarja. Gosar, v tem času že popolnoma oddaljen od razrednega krščanskega socializma, pri katerem so vztrajali vsi ostali nekdanji njegovi krščansko socialistični tovariši, je v svoji knjigi zagovarjal nekakšno "krščansko stanovsko ureditev, v kateri je upošteval realno funkcijo kapitala".

Kardelj si je izbral to Gosarjevo delo, da je z Gosarjem že drugič prekrizal svoje ideološko in polemično nabrušeno pero.⁶ Kardelj je zelo pronicljivo sprevidel vso težo problema, s katerim se je soočil Gosar. Takole je orisal Gosarjevo socialno filozofsko stališče: "*Na eni strani postavlja (Gosar) kot brezpogojno načelo, da mora krščansko socialni nazor izhajati iz moralnih principov, ki jih predpisuje katoliška cerkev, ter zavzema s tem skrajno idealistično in metafizično stališče o pojmovanju notranjih gonilnih sil družbenega napredka, na drugi strani pa mora ugotoviti dejstvo, da v današnji družbi ti principi ne veljajo, ter da se današnja družba uravnava predvsem po gospodarskih t.j. materialnih vidikih. (...) Nastane torej protislovje: v teoriji je Gosar idealist, v praksi materialist. Ta boj med idealistom in materialistom se bije skozi vso knjigo. (...) Dr. Gosar ga poskuša sicer prikriti z nekim krščanskim dualizmom, toda mu ne uspe. Posledica te negotovosti je, da se mora naposled zateči k nasilnim sredstvom: država naj bi z žandarmerijo in policijo prisilila nepokorneže k spoštovanju krščanskih načel pravičnosti. Toda s to zahtevo smo že pri novem protislovju. Kdo bo nositelj te sile? Kdo je država? Ali dela država izjemo in je ona vodena od "moralnih in socialnih načel"? Ali ni povsem jasno, da imajo gospodarsko najmočnejše plasti nanjo vpliv?"⁷*

Kardelj nato razlaga, od kod takšno Gosarjevo stališče. "*Dr. Gosar je torej najprej filozof, potem šele sociolog. Družbenih pojavov ni proučeval v njihovi resnični vzročni povezanosti, temveč je sociološka in politično-gospodarska spoznanja utesnil v nekak krščansko-moralistični sistem.*"⁸

Na osnovi povedanega dobi Kardelj priložnost utrditi svojo shematično marksistično predstavo: "*V življenju in gibanju človeške družbe je bilo vedno na prvem mestu vprašanje človeških življenjskih potreb. Večje potrebe so prisilile človeka, da je zviševal produktivnost svojega dela, da je razvil tehniko in da se je prilagodil novim produkcijskim razmeram. V tem prilagajanju na način zadovoljevanja življenjskih potreb, ki se neprestano menja, kakor se pač neprestano menjajo potrebe same, leži gonilna sila človeške družbe. To prilagajanje se seveda ne vrši glad-*

⁴ Književnost, II, 1934, str. 282-283; Edvard Kardelj: *Zbrana dela*, knjiga 1. Ljubljana 1989, str. 247-258.

⁵ Glej Lilijana Trampuž: O proletarski demokraciji. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIII, 1993, 1-2, str. 77-86.

⁶ Prvič je to storil že leta 1933 s člankom Dr. Andrej Gosar proti Karlu Marxu. *Književnost*, I, 1933, str. 379-388.

⁷ Ljubljanski zvon, LIV, 1934, str. 343.

⁸ Prav tam.

ko, brez pretresljajev, kajti stara politična miselna oblika se upira razvoju materialnih produktivskih sil. V tem boju med "starim" in "novim" pa nastajajo novi "socialni in etični" vidiki. Zategadelj pa ti vidiki niso absolutni in večni, kakor trdi Gosar, marveč le relativni in zgodovinsko opredeljeni."⁹

Ob koncu leta 1934 je Kardelj zapustil Slovenijo za dobri dve leti. Živel je v Moskvi, kjer je predaval zgodovino delavskega gibanja na komunistični "univerzi narodnih manjšin zahoda". Iz tega obdobja nimamo njegovih pomembnejših teoretičnih člankov. To je bilo obdobje ljudske fronte, s katere strategijo in taktiko je bil nedvomno dobro seznanjen. Na prošnjo organizacijskega sekretarja CK KPJ Josipa Broza-Tita so ga februarja 1937 pustili iz Moskve na delo v Slovenijo, kjer se je pojavila med nekaterimi slovenskimi komunisti zahteva po neposredni organizacijski povezavi med PK KPJ za Slovenijo in Kominterno, kar bi lahko pomenilo nekako osamosvojitve slovenskih komunistov. Tito je poslal Kardelja, da ta problem razreši z ustanovitvijo na videz organizacijsko samostojne KPS, dejansko pa še naprej vključene in podrejene enotni KPJ. Od tod za nadaljnjih štirideset let Kardeljevo priseganje na Jugoslavijo.

Na poti iz Moskve v domovino se je Kardelj ustavil na Dunaju in v Parizu, kjer je skupaj s članom CK KPJ Prežihovim Vorancem zasnoval manifest KPS za ustanovni kongres. Temu manifestu, ki je postal znan kot čebinski, je dal končno obliko nedvomno Kardelj, kar se da ugotoviti iz stila.¹⁰ Manifest je tako eden najboljših Kardeljevih tekstov, tako po stilu in po vsebini, kjer je prišla najbolj do izraza demokratična ljudskofrontna usmeritev, v kateri ni moč najti leninističnih elementov. V manifestu so zapisane takšne narodne demokratične ideje, ki jih je leta 1937 lahko sprejel vsak resnični demokrat. Zavzel se je za povezavo vseh narodno čutečih in demokratičnih sil slovenskega naroda za boj proti fašizmu in nacizmu, ki sta največja sovražnika slovenskega naroda, ker mu grozita z novim še bolj usodnim razkosanjem. Ostro je kritiziral dotedanje centralistične in unitaristične jugoslovanske režime in njihove sodelavce v Sloveniji. Zahteval je preoblikovanje Jugoslavije v federacijo, katere ena enota bi bila Slovenija. Zapisal je izredno pomembno izjavo o idejni in verski tolerantnosti komunistov: "*Sleherni borec za svobodo slovenskega naroda, a v prvi vrsti komunist, spoštuje versko prepričanje svojega sobojevnika; kajti tisti, ki v tem trenutku, ko gre za obstoj slovenskega naroda, seje s tem vprašanjem razdor med slovenskim ljudstvom, izdaja interese slovenskega naroda.*"¹¹

Proti koncu manifesta še znamenito zagotovilo: "*Prvi Ustanovni kongres komunistične stranke Slovenije manifestira trdno voljo slovenskih komunistov, dati na razpolago svojemu ljudstvu vse svoje sile, ter izraža njihovo neomajno zvestobo slovenskemu narodu. S tem pa slovenski komunisti nikakor niso oslabili svoje povezanosti in čvrste enotnosti z bratskimi komunističnimi vrstami ostalih narodov Jugoslavije.*"¹²

⁹ Ljubljanski zvon, LIV, 1934, str. 345.

¹⁰ Janko Prunk: Mesto ustanovnega manifesta KPS med slovenskimi narodnimi programi. *Izročilo Čebin*. Ljubljana 1987, str. 196-204.

¹¹ *Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS*. Ljubljana 1977, str. 278.

¹² Prav tam.

S tem ljudskofrontnim programom, ki nikjer ni omenjal posebnih komunističnih pogledov in namer, si je KPS med Slovenci ustvarila precej simpatizerjev in z njimi uspela 1941 začeti protiokupatorski boj.¹³

Toda ob tem lepem ljudskofrontnem programu se E. Kardelj ni odpovedal svoji

osnovni komunistični nameri, komunistični revoluciji. O tem je govor v pismu, ki so ga po ustanovnem kongresu poslali Izvršnemu odboru Kominterne in v katerem so zapisali: *"Komunisti Slovenije so ponosni na svoj proletarski generalni štab, ki oživetvarja v sebi vse, kar je najboljšega dal svetovni proletariat in zvesti učenci proletarskih genijev Marxa, Engelsa, Lenina in Stalina, kakor tudi junaški sodrugi Georgij Dimitrov in ki mu tvorijo politično zakladnico take izkušnje, kakor so izkušnje K.S. Sovjetske zveze (boljševikov), one stranke, ki je na čelu ljudskih množic na eni šestini zemeljske oble uničila vsako izkoriščanje človeka po človeku in ustvarila socializem ter razvila nevidene globine prave ljudske demokracije."*¹⁴

Za Kardelja je v naslednjih letih značilna politična in ideološka dvojnost. V nekaterih svojih teoretičnih delih in političnih akcijah je široko demokratično ljudskofronten brez omenjanja posebnih komunističnih ciljev, v drugih zopet poudarjeno razredno-revolucionaren - boljševiški. Nedvomen primer za prvo je njegovo veliko in sijajno publicistično delo *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* iz začetka leta 1939. Primer za drugo pa je na primer njegov polemični članek pod psevdonimom Šestak proti skupini levih kulturnih delavcev na čelu s Krležo v tako imenovanem spopadu na književni levici.¹⁵

Takšna neskladnost med zagotavljanjem zavezanosti demokratičnim protifašističnim prizadevanjem na eni strani in posebnim ciljem komunističnega gibanja na drugi strani je izrazito prišla do izraza v Kardeljevi izjavi na 5. državni konferenci KPJ, oktobra 1940 v Zagrebu. Konferenca je potekala, ko je druga svetovna vojna trajala že leto dni, ko je bila Sovjetska zveza še vedno s prijateljsko pogodbo povezana z nacistično Nemčijo in ko je bila politika bivše ljudske fronte zamrznjena.

V razpravi o političnem ravnanju KPJ ob morebitni agresiji fašističnih sil na Jugoslavijo je Kardelj izjavil: *"U slučaju fašistične invazije ne treba se upuštati u "ako-ili" več postaviti pitanje principiuelno. Bude li borba za odbranu Jugoslavije napredna - što ćemo oceniti - borićemo se i tuči buržoaziju zato što se ne bori dovoljno dosledno."*¹⁶

In še: *"Pitanje odbrane uopšte: ako to bude u interesu revolucije i SSSR-a - s toga ugla se gleda, jer mi smo principiuelno za istinsku odbranu nezavisnosti naroda, ali ne postavljamo pitanje abstraktno bez rezerve. Radi današnje osnovne perspektive i opasnosti od strane osovine mi danas ne postavljamo zadatak revolucionarnog defetizma."*¹⁷

¹³ Isto kot opomba 10.

¹⁴ *Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS*. Ljubljana 1977, str. 280.

¹⁵ Stanko Lasić: *Sukob na književni lijevici 1928-1952*. Zagreb 1970. Lasić domneva, da je bil soavtor tega članka v dogmatski boljševiški maniri tudi Edvard Kardelj.

¹⁶ Peta zemaljska konferenca KPJ. *Izvori za istoriju SKJ*, serija A/I/10, Beograd 1980, str. 204.

¹⁷ Prav tam.

Nasprotje med zelo demokratičnimi in razredno revolucionarnimi pogledi in ravnanjem je prišlo do izraza predvsem v času narodnoosvobodilnega boja in revolucije v drugi svetovni vojni.

Tako je na primer avgusta 1941, ko se je utrjevala Osvobodilna fronta in začel oborožen partizanski boj, Kardelj v glasilu KPS Delu objavil članek *Za osvobodilno fronto slovenskega naroda*, v katerem je poudaril, da je ena izmed glavnih nalog OF, ki edina more zagotoviti zmago, "*medsebojna lojalnost vseh skupin, ki sodelujejo v OF.*"¹⁸

Toda istočasno je napravil potezo, ki ni bila v skladu z lojalnostjo do drugih skupin. Sredi avgusta je brez vednosti Izvršnega odbora OF, ki je bil najvišje operativno politično telo OF, ustanovil iz najbolj zvestega komunističnega kadra Varnostno obveščevalno službo, namenjeno za boj proti okupatorju pa tudi proti njegovim sodelavcem v slovenskem narodu. VOS je bila nekaj časa podrejena samo organizacijskemu sekretarju CK KPS. Vodila jo je posebna komisija, ki je po svojih komunističnih kriterijih odločala, kdo so okupatorjevi sodelavci in narodni izdajalci in jim sama sodila.

Kardelj je bil poleg Borisa Kidriča tisti, ki je v prvih dveh letih vojne najbolj odločilno usmerjal narodnoosvobodilni boj in revolucijo. Pri tem je neomahljivo zastopal suvereno pravico slovenskega naroda do samoodločbe in poudarjal "*vlogo delavskega razreda in njegovo zgodovinsko vlogo pri nacionalni in socialni osvoboditvi slovenskega naroda.*"

Bil je tisti, ki je najbolj jasno spoznal zgodovinsko priložnost, da si delavski razred in njegova avantgarda v danih razmerah narodnoosvobodilnega boja zagotovita vodilno vlogo v slovenskem narodu in obračunata z razrednim sovražnikom. Zato je tako ostro nastopil proti kontrarevoluciji in njeni oboroženi formaciji, beli gardi. Proti tej je imel med slovenskimi patrioti lahko propagandno delo. Zaradi njene najzgodnejše kolaboracije z okupatorjem jo je razglašal za narodno izdajalsko.

V pozivih partizanskim komandantom je poudarjal najodločnejši boj zoper njo, do popolnega uničenja. Iz takega poudarjenega razrednega stališča izhaja tudi njegova formulacija v tajnem pismu partizanskemu komandantu Ivanu Mačku, v jeseni 1942, v katerem ukazuje: "*Belo gardo uničujte neusmiljeno. Ne oklevajte in ne popuščajte. Pri tem seveda zapeljane kmete, ki se najprej vdajo in oddajo orožje, izpuščajte, toda tiste, ki se bodo borili, postreljajte. (...) Duhovne v četah vse postreljajte. Prav tako oficirje, intelektualce itd., ter zlasti kulake in kulaške sinove. Revnim in srednjim kmetom ter delavcem tolmačite 'kaj delajo'.*"¹⁹

Kardelj je bil v vodstvu OF tisti, ki je skupaj s Kidričem v začetku leta 1943 pritiskal na dve zavezniški politični skupini v IOOF - krščanske socialiste in sokole, naj se odrečejo svoji organizaciji, svojemu kadru aktivistov in nameri, da bi kdajkoli ustanovili svoje stranke, to je svoji idejno politični identiteti, ter zahteval, da pisno priznajo vodilno vlogo KPS v Osvobodilni fronti. Dolomitska izjava, ki je 1. marca potrdila vse te komunistične zahteve, je še z eno formulacijo potrdila, da so slovenski komunisti zvesto na boljševiškem stališču. Zapisala je, da bo Osvobodilna fronta gradila bodočo napredno družbo po vzoru sovjetske.²⁰

¹⁸ *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, knjiga I, Ljubljana 1962, dok. 23, str. 74.

¹⁹ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I., osebni arhiv Edvarda Kardelja.

²⁰ *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, knjiga VI, Ljubljana 1981, dok. 3, str. 15.

Na Kočevskem zboru odposlancev, ki je pomenil vrh suverenih narodnoosvobodilnih prizadevanj in uspehov v času narodnoosvobodilnega boja, je imel Edvard Kardelj glavni referat. V njem je poudaril pomen borbene energije slovenskih ljudskih množic in subjektivne zasluge KPS in zaveznikov, "slovenskih patriotov in demokratov", ki so se z njo povezali v Osvobodilno fronto. Zatrdil je, da bo zmaga nacionalne svobode tudi zmaga demokratične ljudske oblasti. Povedal pa je še, da slovenski narod stopa v bodočo Jugoslavijo po lastni volji, oprt na svojo pravico do samoodločbe. O federativni ureditvi bodoče Jugoslavije ne more nobenega

dvoma več in v njej bo slovenski narod predstavljal posebno federativno enoto, kjer bo sam svoj gospodar.²¹

Kardelj je bil tisti, ki je v okviru Komunistične partije Slovenije premišljal in objavljala bistvene njene usmeritve o slovenskem narodnem vprašanju in slovenski državnosti. Eno takšnih njegovih dejanj je tudi predlog *Izjave o potrditvi dela slovenske delegacije na II. zasedanju AVNOJ*, ki jo je predlagal na I. zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta 19. in 20. februarja 1944 v Črnomlju. Deklaracija je še enkrat poudarila slovensko narodno suverenost v okviru federativne Jugoslavije in da je Slovenija vanjo vstopila prostovoljno: "*Slovenski narod se je združil z narodi Srbije, Hrvaške, Makedonije, Črne Gore in Bosne in Hercegovine v enotni državni skupnosti, v federativni Jugoslaviji, zgrajeni na načelih resnične ljudske demokracije in narodne enakopravnosti, svobodno po lastni volji na temelju pravice vsakega naroda do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, pa tudi združitve z drugimi narodi.*"²²

V istem obdobju, to je konec februarja ali v začetku marca 1944, je Kardelj jasno in nedvoumno razložil svoje, to je komunistično stališče, o strategiji in taktiki KPS v času narodnoosvobodilnega boja. To je storil v vrsti predavanj za slušatelje partijske šole na Rogu. Njegovo predavanje je zapisal Zoran Polič in objavljeno je bilo v ciklostirani brošuri z naslovom *Strategija in taktika osvobodilne borbe*.²³

Kardelj je v svojem predavanju izhajal iz leninističnega pojmovanja strategije in taktike v revoluciji, kar je sam takole opredelil: "*V dobi imperializma postane proletarska revolucija neizbežna in sicer nastopi najprej na najšibkejši točki imperializma. V tej dobi sta razvila Lenin in Stalin nauk o strategiji in taktiki do vrhunca.*"²⁴

Kardelj je v predavanju izčrpno razložil komunistične sovjetske izkušnje in izkušnje iz evropske in domače ljudske fronte, nato pa analiziral in ocenjeval vlogo KPJ in KPS v dotedanjem NOB. V predavanju je pokazal Kardelj temeljito poznavanje problematike in veliko dialektično večino pri razlaganju svojih tez.

²¹ *Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju*. Ljubljana 1953, str. 66-77.

²² Makso Šnuderl: *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji*. Ljubljana 1949, str. 153.

²³ Kardeljevo predavanje, ki je ohranjeno tudi v izvorniku je komparativno z brošuro objavila Vida Deželak-Barič pod naslovom *Osvobodilni boj kot priložnost za izvedbo revolucionarnih ciljev* v *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXV, 1995, str. 137-162. Deželakova je zapisala, da se partija "končnemu cilju (revoluciji, op. J. P.) ni nikoli odrekla, le svoje delovanje je prilagajala trenutnim bolj ali manj (ne)ugodnim okoliščinam, se v skladu s tem odzivala na izzive časa, ustvarjala zaveznitva in jih tudi razbijala." (str. 137).

²⁴ Prav tam, str. 142.

Osupljiva je njegova odkritost in izvirnost pri razmišljanju in pri ocenjevanju, ki se mnogokrat odlepi od leninistične šablone, podaja drzne, samostojne ocene, ki jih sicer poskuša prikazati kot leninistične.

Zanimiva je ocena o vlogi KPS v začetni dobi okupacije, ki jo KPS pozneje v taki obliki ni ponavljala: *"Po okupaciji razlikujemo dve osnovni etapi v naši narodnoosvobodilni borbi. Prva etapa obsega razdobje do napada na SZ, druga etapa pa razdobje po napadu. Z oboroženo akcijo, ki smo jo pripravljali že v prvi etapi, smo pričeli z napadom na SZ. To dejstvo nam mnogi očitajo in skušajo ravno s tem prikazati, da je bila naša borba izključno komunistična in vezana na ukaz iz Moskve. Mi priznamo in celo poudarjamo, da smo pričeli z oboroženo akcijo šele ob napadu Nemčije na SZ, toda ne zato, ker prej ni bilo ukaza, temveč izključno le zato, ker niso bili podani objektivni pogoji za oborožen upor. Če bi pozvali na oborožen upor že v prvi etapi, bi bili vezani izključno le nase, ker ni bilo nobene realne moči, na katero bi se lahko naslonili. V tem času bi bila možna samo naslonitev na Anglijo. Toda ta naslonitev bi bila samo potrditev stremljenj reakcije, ki se je hotela nasloniti na zapadne imperialistične sile. (...) Če pa smo se hoteli resnično boriti za napredek, smo nujno morali čakati na silo, ki bo izključila reakcionarne elemente."*²⁵

Še bolj zanimiva in v idejnopolitičnem pogledu svojska je ocena o trenutnem političnem položaju KPS in perspektivah revolucije: *"Po vsem značaju naše borbe lahko ugotovimo, da doživljamo danes demokratično in proletarsko revolucijo. Trenutno smo v okviru buržoazne revolucije, zavzemamo pa položaje, ki bodo omogočili takojšen prehod v proletarsko revolucijo. Ugotoviti pa moramo, da ima naša borba sploh svoj poseben značaj, tako da ne moremo govoriti o buržoazno demokratični revoluciji v njenem pravem obsegu. Če pogledamo uspehe, ki smo jih v naši borbi dosegli, vidimo, da so le delno izpolnjeni cilji buržoazno demokratične revolucije. (...) Ustvarili pa smo s svojo borbo novo enotnost proletariata in osvobodilnega gibanja, ki bo omogočala na gotovi stopnji rešitev vseh tistih zahtev, ki jih postavlja buržoazno demokratična revolucija, in bomo istočasno lahko na nov način pristopili k izvedbi proletarske revolucije. Pri tem moramo ugotoviti zanimivost, ki jo nosi s seboj osvobodilna borba. Smo namreč v položaju, ko ni nujen revolucionarni prehod, temveč je mogoča za izvedbo ciljev proletarske revolucije reformistična pot (položaj je približno enak, kakor je bil v Sovjetski zvezi, februarja 1917, ko je tudi Lenin dopuščal možnost reformističnega preraščanja v proletarsko revolucijo.) V sedanjem stanju borbe je važno, da je proletariat zavzel komandne pozicije. Tako mu bo omogočeno reševati vsa vprašanja tudi v obliki reform (ki pa bodo imele revolucionarni značaj). Pri tem pa ne smemo misliti, da lahko enostavno kopiramo oblike borbe, kakor se je razvijala v Sovjetski zvezi. Zunanja oblika sprememb bo gotovo drugačna, kot pa je bila revolucija v SZ."*²⁶

Kljub takšnemu zatrjevanju je po osvoboditvi KPJ pri graditvi nove socialistične družbe ubrala pot precej vernega kopiranja sovjetskega modela: to je bilo uzakonjeno v ustavi FLRJ, sprejeti 31. januarja 1946. Predsednik komisije, ki je pripravila to ustavo, je bil Edvard Kardelj.

²⁵ Prav tam, str. 155-156.

²⁶ Prav tam, str. 148.

Ob sprejemanju ustave pa je Kardelj pokazal tudi veliko občutljivost za tisto normo mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji, ki je bila dogovorjena na II. zasedanju AVNOJ in z njegovo deklaracijo v začetku leta 1944. Ker je iz prvega ustavnega osnutka izpadla pravica narodov do odcepitve od jugoslovanske federacije, je Kardelj zahteval, da je bila pred sprejetjem vrnjena v ustavni predlog.²⁷

Kardelj je postal po vojni glavni idejni usmerjevalec družbeno-političnega sistema v Jugoslaviji. O tem je pisal številne članke, imel poleg Josipa Broza Tita na sejah CK in KPJ in na kongresih glavno besedo o tem vprašanju. Dokumentov, iz katerih je mogoče razbrati smer njegovega razmišljanja in ukrepanja, je veliko. In to razmišljanje in ukrepanje je šlo do konca leta 1949 v smer posnemanja sovjetskega sistema, z dvema pomembnima jugoslovanskima posebnostima. V jugoslo-

vanskem socializmu so bili za razliko od sovjetskega s kolektivizacijo proizvodnih sredstev bolj postopni in zmerni, predvsem v kmetijstvu so pustili v zasebni lasti malo in srednjo kmečko posest, ki je predstavljala kar okrog 85 odstotkov zemljiške posesti. Druga posebnost je bila Ljudska fronta - v Sloveniji Osvobodilna fronta - množična organizacija - transmisija KP pri uveljavljanju socialističnih družbenih odnosov, ki je blažila trdo enopartijsko komunistično vladavino in s pritegovanjem širših nekomunističnih množic v politično delo ustvarjala malo večjo demokratičnost.

Najbolj sta se posnemanju sovjetskega sistema politika KPJ in Kardelj približala po prelomu z Informbirojem, na V. kongresu KPJ avgusta 1948 in v poldrugem letu, ki je sledilo.²⁸ Po kongresu so v javnosti močneje poudarili vodilno vlogo KP, manj govorili o ljudski fronti in poskusili kolektivizirati kmetijstvo.

Toda ob koncu leta 1949 je bil Kardelj tisti, ki je s skupino somišljenikov v politbiroju CK KPJ prišel do zaključka, da je treba v socialnoekonomskem odnosu jugoslovanske družbe odpreti nove izvirne poti. Bil je med idejnimi očeti delavskega samoupravljanja, za kar je pridobil tudi Tita.

V naslednjih letih do jeseni 1953 je bil med tistimi v jugoslovanskem partijskem vodstvu, ki so se najbolj zavzemali za razvoj delavskega samoupravljanja, za uveljavljanje pravne in politične varnosti v družbi, to je za neke vrste demokratizacijo. Toda ob dejanskem primeru Edvarda Kocbeka, ki je v Sloveniji leta 1951 kritiziral ideološki monopol partije in njen politični voluntarizem, premalo svobode in preveliko posnemanje SZ, se je Kardelj postavil po robu z vso ostrino in avtoriteto.

Na 6. kongresu KPJ, novembra 1952 v Zagrebu, kjer se je zdelo, da bo jugoslovanska partija krenila po neki leninizmu alternativni poti, je o potrebi in pomenu delavskega samoupravljanja, kot edinemu pravemu temelju socialistične demokracije govoril Edvard Kardelj. Iz njegovega govora je bilo mogoče zaznati, da misli samoupravljanje uveljaviti tudi zunaj neposrednega proizvodnega okolja. Govoril je o spremembi same vloge KP v socialistični graditvi, ko se mora spremeniti le v idejno politično usmerjevalko, se razmejiti z neposrednimi oblastnimi organi in se iz stranke spremeniti v zvezo.²⁹ Vse to je pri mnogih članih, predvsem intelektualcih budilo upanje v nove, res demokratične poti in horizonte socializma.

²⁷ Janko Prunk: *Slovenski narodni vzpon*. Ljubljana 1992, str. 385.

²⁸ Na kongresu je Kardelj z drugimi komunisti vred zagotavljal zvestobo.

²⁹ *Šesti kongres KPJ*. Ljubljana 1952, str. 159-160.

Hkrati pa je kongresna ocena oktobrske revolucije in marksizma-leninizma, kot temeljnih vodil "delavskega razreda in socializma", imela v sebi varovalko pred opuščanjem leninistične ideologije.

Ta dilema se je pokazala leto dni po kongresu, ko je eden najvišjih voditeljev ZKJ Milovan Djilas začel objavljati svojo kritično analizo jugoslovanskega družbenega razvoja, vloge ZKJ in morale njenih funkcionarjev. Ugotavljal je, da se je avantgardna vloga ZKJ, kakor je postavljena, izčrpala, da se ZK in njeni funkcionarji birokratizirajo, oddaljujejo od interesov delavskega razreda in delovnih ljudi. Predlagal je, da se v jugoslovanski družbi ustanovi poleg ZK še ena socialistična stranka (morda iz Socialistične zveze delovnega ljudstva), ki bo zagovarjala alternativno socialdemokratsko pot v socializmu. To je bil zares prvi leninizmu alternativni koncept socializma, ki ga je kdajkoli predlagal kak komunist na oblasti.

Z njim se je odpirala Jugoslaviji zgodovinska priložnost velikega inovativnega prispevka v razvoju socializma.

Vedelo se je, da je bil na samem začetku Djilasu blizu Boris Kidrič, ki pa je že spomladi 1953 umrl. Nekaj časa se je mislilo, da Djilasove koncepte, ki so se nekako zgledovali po zahodnoevropskem socialdemokratskem socializmu, podpira tudi vodilni ideolog Edvard Kardelj.

Toda Kardelj se je pridružil Titu, ki ni tvegala takšnega drznega demokratičnega poskusa, ki bi se odpovedal enopartijskemu sistemu. Na seji CK ZKJ, januarja 1954 je Kardelj imel celo glavni referat v obračunu z Djilasom.

V referatu je ocenil, da se je Djilas popolnoma oddaljil od znanstvenega socializma, da je dokončno izgubil vero v zgodovinsko vlogo in ustvarjalno moč delavskega razreda ter da je postal mešanica revizionizma Bernsteinovega tipa in zmedenega sodobnega drobnoburžoaznega anarhista. Samo še en korak je treba, pa bo postal odkrit sovražnik naše revolucije in njenih pridobitev.³⁰

Ta vtis o trdnem leninističnem stališču je poskušal Kardelj omiliti še isto leto v jeseni ob svojem obisku v Oslu pri norveški socialnodemokratski stranki. V intervjuju za norveški dnevnik je izjavil, da poskuša ZKJ najti nek nov model socialistične poti med sovjetskim in zahodnoevropskim socialdemokratskim.

V programu ZKJ za 7. kongres, aprila 1958, ki ga je precej odločilno oblikoval Edvard Kardelj, je bilo vseskozi opaziti to naklonjenost: distanciranje od sovjetskega modela v mnogih segmentih družbenoekonomskega in političnega sistema, po drugi strani pa vztrajanje pri osnovnih leninističnih principih: ideološki monopol, enopartijski sistem, princip demokratičnega centralizma v ZK in voluntarizem v socialni in gospodarski sferi ter zavračanje socialdemokratskega reformizma. Program je kazal popolno nerazumevanje bistveno spremenjenih družbenopolitičnih razmer v zahodni družbi in za spremenjeno vlogo delavskega položaja in njegove vloge v njej.

Kardelj je bil tisti, ki je na kongresu predlagal in razložil novi program. V svojem referatu, ki je bil spet poln dialektične ideološke telovadbe, je izjavil tudi: "*Mi se ne odrekamo ideološkemu boju in kritiki oportunitizma, reformizma in dog-*

³⁰ Borba 18. 1. 1954.

matizma. Samo po sebi je razumljivo, da smo solidarni z vsemi komunističnimi partijami v vseh vprašanjih, ki se nanašajo na obrambo in razvoj socializma in družbenega napredka, na krepitev delavskega gibanja in na utrjevanje miru. V tem pogledu je ZKJ zmeraj zvesta veliki revolucionarni ideji proletarskega internacionalizma. Z drugimi marksističnimi strankami nas veže tudi ideologija marksizma-leninizma."³¹

V novi ustavi leta 1963, ki je prinesla državi celo atribut socialistična, ki jo je kot predsednik komisije odločilno oblikoval Kardelj in je pomenila razmah ideologije samoupravnega socializma, je bilo opaziti novost pri širokem pojmovanju delovnega ljudstva kot nosilca družbenega napredka in bolj poredko in pretehtano uporabo termina delavski razred, kar bi lahko nekoga, ki bi izvajal semantično strukturalno analizo besedila, pripeljalo do daljnosežnih zaključkov. Po drugi strani pa je ustava uzakonjala poseben privilegiran ustavni položaj avantgarde delavskega razreda ZKJ.

Kardeljevo leninistično stališče do idejnega in socialnega razvoja je prišlo do izraza še leta 1969 v ideološko-političnem obračunu s tako imenovanim liberalizmom v ZKS, poosebljenem v Stanetu Kavčiču. Kardelj je svoje poglede razgrnil v kritiki predloga resolucije za 6. kongres ZKS, decembra 1968. Kardelj je sestavljalcem resolucije priporočil, naj potisnejo naprej kvalificiranega delavca in si prizadevajo, da bo imel položaj "delovne inteligence"; menil je, da je še velika potreba, da se notranja nasprotja obvladujejo z družbenim pritiskom - to je s sklicevanjem na delavski razred, katerega del je tudi inteligenca, ni pa njegova dominantna sila.³²

V naslednjem desetletju se je Kardelj še dvakrat pokazal kot ujetnik leninistične družbene predstave, po kateri ni mogoč družbeni napredek brez monopolne politične avantgarde ZK, tudi v družbi, ki je že tako daleč razvila samoupravni socializem. To sta bila ustava leta 1974 in njegov najbolj vseobsežen program socialističnih samoupravnih družbenih odnosov Zakon o združenem delu (1976), ki pa je bil kljub dejanski vpeljavi v prakso tudi najbolj utopičen projekt, zavezan eshatologiji o osvobojenem delavcu svobodno združenem v delu. Sistem ni nikoli mogel zaživeti kot si je zamislil njegov ideolog, pokazal se je celo za gospodarsko in politično izredno neučinkovit sistem.

Leto dni po tem zakonu je Kardelj napisal svoje zadnje pomembno delo *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. V njem je načenjal nekatera vprašanja tako novatorsko, da bi za nekatere elemente mogli dobrohotno reči, da so izstopala iz leninističnega vzorca. Najbolj je to veljalo za zgoščeni odstavek v uvodu h knjigi: "*Sreče človeku ne more dati niti država niti sistem niti politična partija. Srečo si lahko človek ustvari samo sam. Avantgardne sile socializma in socialistična družba imajo potemtakem lahko samo en cilj - da glede na možnosti danega zgodovinskega trenutka ustvarjajo razmere, v katerih bo človek kar najbolj svoboden pri takšnem osebnem izražanju in ustvarjanju, da bo lahko -*

³¹ Sedmi kongres ZKJ. Ljubljana 1958, str. 258.

³² Božo Repe: *Liberalizem v Sloveniji*. Ljubljana 1992, str. 69.

*na podlagi družbene lastnine proizvajalnih sredstev - svobodno delal in ustvarjal za svojo srečo."*³³

Kardelj je umrl na višku svoje veljave in slave. Toda že kmalu po njegovi smrti je začel njegov sistem kazati kriznost in neučinkovitost. Desetletje po njegovi smrti je njegov sistem v Jugoslaviji doživel kolaps, istočasno pa tudi ves sistem socializma. ZKS je opustila leninistična načela idejne in politične prevlade in pristala na pluralistično politično demokracijo, v Sloveniji pa so se uveljavile nekomunistične in protikomunistične sile. Za zgodovino in za zgodovinarje bo ostala uganka, kakšno stališče do takšnega razvoja bi zavzel Kardelj, če bi bil živ.

Janko Prunk

POLITICAL VIEW OF EDVARD KARDELJ WITHIN THE FRAMEWORK
OF EUROPEAN SOCIALISM

OF

S u m m a r y

Edvard Kardelj (1910-1979), a politician and theoretician of Yugoslav communism, influenced the development of European socialism. The analysis of Kardelj's writing, preserved both in original printed form and in archive material, and of his political conduct during all three periods (before the World War II, during it and in the postwar socialist Yugoslavia) shows that throughout his life he remained true to the revolutionary Marxism of Leninist type. The latter laid emphasis on revolutionary ideology of absolute liberating social role of working class, on significance of its avant-garde - the Communist Party, on democratic centralism, on monopoly of revolutionary Marxist ideology in socialist society and on one-party system. Kardelj had a profound theoretical knowledge, a keen sense for dialectical use of arguments and also a great talent for publicism.

All of his life Kardelj was intensely interested in the national question for which he sought theoretical substantiations and practical solutions from a Marxist standpoint. This was one of his most important contributions to European thought on national question.

In his political thinking he, on one hand, aggravated the Marxist-Leninist views and, on the other, concealed them and emphasized only general democratic and socialist-humanistic standpoints, all depending on political situation and politico-strategic needs of Communist party. The author hypothesizes that, in his final work "Courses of development of socialist self-managing political system" (*Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, 1977) Kardelj withdrew from Leninist paradigm.

³³ Edvard Kardelj: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Ljubljana 1977, str. 9.